

ZAINTERESOWANIA BADAWCZE OLGI CZERNIAWSKIEJ

Elżbieta Dubas

ORCID:0000-0002-7803-3369

INSPIRUJĄCE WĄTKI REFLEKSJI BIOGRAFICZNEJ OLGI CZERNIAWSKIEJ NA ŁAMACH SERII WYDAWNICZEJ „BIOGRAFIA I BADANIE BIOGRAFII”

Słowa kluczowe: badania biograficzne, Olga Czerniawska, czytanie biografii, pisanie autobiografii, pamięć dzieciństwa, czas nocy, śmierć, edukacja.

Streszczenie: Celem artykułu jest ukazanie refleksji biograficznej Olgi Czerniawskiej, opublikowanej na łamach serii wydawniczej „Biografia i badanie biografii” w latach 2014–2020. To jedno z ostatnich wypowiedzi Badaczki w tym zakresie. Dotyczą one czytania biografii, pisania autobiografii, pamięci dzieciństwa, czasu nocy, śmierci oraz edukacyjnego aspektu badań biograficznych. Wiele z tych refleksji nadal jest inspiracją dla badaczy biografii. Są one także istotnym wkładem w andragogiczny wymiar badań biograficznych. Mają również odniesienie do edukacji dorosłych, w której przyjęte jest szerokie rozumienie procesu uczenia się dorosłych.

Wstęp

Olga Czerniawska (1930–2020) jest pionierką polskich andragogicznych rozważań w zakresie badań biograficznych. Wiele istotnych wątków podejmowała w swych publikacjach, poczynając od lat 80. XX wieku. Jej wiodącą refleksję stanowi edukacyjny wymiar badań biograficznych. Odzwierciedla on poszukiwanie w badaniach biograficznych tego, co określa zasadniczy przedmiot badań andragogiki – edukację/uczenie się dorosłych. Jej rozważania można pogrupować w kilka szczegółowych zakresów: dydaktykę biograficzną (warsztaty

biograficzne), pamięć dzieciństwa, pamięć szkoły, podróże jako projekt edukacyjny, wydarzenia osobiste i globalne, jedzenie jako sytuacja edukacyjna i społeczna. O tym ostatnim zagadnieniu Autorka pisze: „jest to, jak mniemam, ostatni mój projekt badań, do tego biograficznych. Ostatnia przygoda intelektualna” (Czer-niawska, 2015, s. 21)¹. W tym opracowaniu analizowane są wypowiedzi Autorki z końcowego okresu Jej twórczości, z ostatnich lat już w XXI wieku, opubliko-wane na łamach serii wydawniczej „Biografia i badanie biografii” w latach 2014–2020. Można pewnie przyjąć, że wypowiedzi te stanowią ostateczne przesłanie Badaczki, Jej podsumowanie refleksji nad badaniami biograficznymi i wyarty-kułowanie tego, co uznała w tych badaniach za szczególnie ważne. Wątki, które zostaną przedstawione poniżej, są często nie tylko nowe, ale są zarazem inspi-rujące do dalszego namysłu nad badaniami biograficznymi. Na prezentację myśli Czerniawskiej zostanie też nałożona warstwa metarefleksji badacza odczytującego naukowe przesłanie Autorki.

Czytanie biografii

Badacz biografii to często chętny czytelnik opublikowanych biografii innych osób. To być może też osoba, która zamierza napisać lub już pisze swoją biografię. Biografia bowiem znajduje się w centrum jego zainteresowań naukowych i po-znawczych, które poprzedza lub z którym się łączy zwyczajne, lecz wzmocnione pasją nauki zainteresowanie ludzkim życiem, zamkniętym w opowieści biograficz-nej. Olga Czerniawska dała wyraz takiemu zainteresowaniu w tekście *Dlaczego czytam biografie?* (Czerniawska, 2015). Odpowiada na to pytanie następująco: *bo prowadzę badania biograficzne, bo interesuję się życiem, stawianiem się doro-słym, ześlizgiwaniem się w starość, codziennością i sacrum* (tamże, s. 139). W tej odpowiedzi widoczny jest więc aspekt andragogiczny i gerontologiczny zainte-resowań biografią. W dalszej części obecne jest odniesienie do zainteresowań hi-storycznych (Czerniawska była z wykształcenia historykiem, mediewistą): *Jako historyk interesuję się przeszłością...* Następnie jednak, w tym samym zdaniu, wskazuje na wielowymiarową temporalną perspektywę zajmowania się biogra-fiami: *..., ale także terażniejszością i perspektywą przyszłości* (tamże, s. 140). Po-zwala to więc zdefiniować biografię jako fenomen poznawczo-emocjonalny zawie-szony we wszystkich wymiarach czasu. Choć zasadniczo bierze się z przeszłości, przenika do pozostałych wymiarów czasu. Na tym też polega jego wieloaspektowe oddziaływanie w perspektywie wczoraj-dziś-jutro, jego moc autoformacyjna i au-tokreacyjna.

Historyczny aspekt zajmowania się biografiami wiąże się z pozyskiwaniem wiedzy historycznej: *Czytanie biografii wybitnych osób starszych jest także okazją*

¹ Wskazane obszary badań biograficznych można m.in. odnaleźć w autorskich pracach Olgi Czer-niawskiej: *Drogi i bezdroża andragogiki i gerontologii* (2000); *Szkice z andragogiki i gerontologii* (2007); *Nowe drogi w andragogice i gerontologii* (2011a).

do kontaktów z historią przez duże H, z czasem, w którym przebiegało życie owej osoby (Czerniawska, 2015, s. 142), bowiem *Historia życia splata się i nakłada na historię czasu, na kulturę* (tamże).

Wreszcie, czytane biografie odnoszone są do własnego życia: *czytając historię życia, czujemy, że tak było i coś z tego, co było, jest w nas, w naszym życiu* (Czerniawska, 2015, s. 142). Można by więc przyjąć, że uzyskujemy potwierdzenie własnego życia w biografii Innych, potwierdzenie uniwersalnych cech ludzkiej egzystencji (por. Dubas, 2011, s. 9). Jest jeszcze jeden istotny aspekt czytania biografii – egzystencjalny: *Wyjątkowość i powtarzalność, trwałość i zmienność daje czytanie biografii i autobiografii* (Czerniawska, 2015, s. 143). Tym samym więc, biografia czy autobiografia scala poniekąd dwie przeciwstawne cechy ludzkiej egzystencji – opozycję: stałość i zmienność. Tym samym oddala ich rozumienie jako antynomii i wykluczających się przeciwieństw, a zbliża do pojmowania ich jako oscylacji. Przełamanie także innego przeciwieństwa: wyjątkowe i powtarzalne, odczytujemy w słowach Autorki: *Życie bowiem jest wyjątkowe, ale także pełne powtarzalnych faktów* (tamże, s. 146). W biografii jako opowieści o życiu występuje i wyjątkowość, i powtarzalność. *Badania biograficzne koncentrują się na tym co jednostkowe, subiektywne, niepowtarzalne, wyjątkowe. Choć równocześnie ukazują zjawiska zwykle, takie same, oczywiste, powtarzalne* (tamże).

Autorka ma świadomość, że *Analiza i interpretacja opowiadań życiowych jest bardzo trudna i prawie niemożliwa* (cytując Pierre`a Dominice, tamże, s. 140).

Biografie, o których czytaniu pisze w swoim tekście, to biografia o. Józefa Marii Bocheńskiego (2008), dominikanina, pilota, żołnierza, profesora, wybitnego filozofa oraz ks. Jana Ziei (2010), kapelana Szarych Szeregów, skromnego księdza, walczącego z rządem PRL. Lektura biografii, czy to w formie pisanej autobiografii, czy biograficznego wywiadu dziennikarskiego, dostarcza nie tylko wiedzy o życiu „posiadacza” biografii, ale jest włączana w osobiste doświadczenie czytelnika. Czerniawska, w urokliwy, specyficzny dla siebie sposób, pisze o wielu kontekstach obcowania z biografiami: *Czytając biografie, obcujemy z osobami, które odeszły. Otwieramy szuflady pamięci i odkurzamy wydarzenia historyczne. Tworzymy historyczną kanwę naszego życia [...] jest to swoiste zatrzymanie się, przystanek, zanurzenie się w przeszłość, w kulturę, swoista podróż w czasie i swoisty bujany fotel w starości* (Czerniawska, 2015, s. 145).

Czytanie biografii pełni liczne funkcje i jest istotnym źródłem wiedzy o życiu, tak w zakresie jego wyjątkowości, jak i powtarzalności ludzkich doświadczeń. Uwidacznia aspekty egzystencjalne i temporalne, autoformacyjne, andragogiczne i gerontologiczne, kulturowe i historyczne. Stanowi dla badacza biografii zasadniczy materiał badawczy i zarazem jest źródłem rozwoju jego refleksyjności, tak w zakresie badań biograficznych, jak i w zakresie doświadczania przez ludzi i przez siebie samego fenomenu życia.

Pisanie autobiografii

Olga Czerniawska ujmuje pisanie autobiografii w kategorii dylematów (Czerniawska, 2019), co sugeruje trudności związane z formułowaniem opowieści o swoim życiu. Jedną z przyczyn tej dylematyczności jest niedoskonałość pamięci biograficznej. Autorka pisze: *Powstaje problem rzetelności pamięci i zjawisko niepamięci wobec pamięci biograficznej* (Czerniawska, 2019, s. 204). Czerniawska, także w swoim życiorysie, dostrzegła pewną nieścistość, którą trudno jej było wyjaśnić: *Tę pomyłkę określiłam jako dylemat, sprawę niejasną, dziwną, nie do rozwikłania* (tamże). W autobiografii może znajdować się wiele faktów zmienionych, pomyłonych, niepewnych, ukrytych (tamże, s. 206). Trzeba się w tym zakresie zgodzić z Olgą Czerniawską, gdyż funkcjonowanie ludzkiej pamięci nie jest w pełni rozpoznane, a jej meandry, zapominanie, fałszywe wspomnienia, „oszustwa”, jak je określa Julia Shaw (2018), są zjawiskiem powszechnym i być może koniecznym, ponieważ pozwalają człowiekowi lepiej radzić sobie w trudnych życiowych okolicznościach i formułować swoją bardziej spójną tożsamość.

Drugą przyczyną jest prawo do zachowania tajemnicy. *Gdy nie chcemy mówić czy pisać o jakimś fakcie, chcemy go zataić, pominąć, nie ujawniać. [...] mamy takie prawo. Jest to prawo do zachowania tajemnic rodzinnych, osobistych. [...] Trzeba być przygotowanym na funkcjonowanie w życiu społecznym takich niejawności, niedomówień, przemilczeń* (cyt. za: Lejeune, Czerniawska, 2019, s. 204.). W tym zakresie Czerniawska odnosi się do przesłania Philippe`a Lejeune`a, zawartego w sformułowanym przez niego tzw. pakcie autobiograficznym (por. np. Lejeune, 2017, s. 22). Autorka podkreśla prawo do zachowania tajemnicy jako wartość osobistą i społeczną. Pisze: *Można przyjąć założenie, że może istnieć drugie dno, że każdy ma prawo do zachowania tajemnicy, do dyskrecji. [...] trzeba zakładać, że każdy ma takie tajemnice i obowiązuje nas zasada dyskrecji, zasady na ukrycie ich i niedochodzenie prawdy. [...] Prawda może ranić nas czy bliskich. Mamy prawo zabrać ją do grobu* (Czerniawska, 2019, s. 206).

Ponieważ pamięć jest zawodna, pisząc autobiografię, *trzeba ją zdyscyplinować, uporządkować, pilnować* (Czerniawska, 2019, s. 206). Autorka podaje za Lejeune`em i Demetrio porządkowanie opisu swego życia według schematu: czas, miejsca, osoby itp. (tamże).

Autobiografia umiejscawia się we wszystkich przestrzeniach czasu: *Autobiografia to droga w dwóch kierunkach, w przeszłość, ale także w przyszłość, to czas obecny, to teraźniejszość* (Czerniawska, 2019, s. 206). Autobiografia to myślenie o przeszłości i o przyszłości, o znanym i nieznanym, o tym, kim byliśmy, kim jesteśmy i boimy się myśleć o przyszłości, o kresie świadomości, o śmierci (tamże). Wreszcie, autobiografia to *uczenie się siebie* (tamże). Czerniawska podkreśla znaczenie budowania swojej pozytywnej biografii, co uznaje za sztukę, której trzeba się uczyć: *...budowa pozytywnej biografii, postrzeganie swego życia jako udanego,*

szczęśliwego, koncentracja na dobrych wspomnieniach, przeżyciach, na radosnych momentach w autobiografii, rozmyślanie i rozważanie dobrych, jasnych chwil, dobrych spotkań, szczęśliwych pięknych przeżyć i budowanie z nich własnego życiorysu to sztuka, której trzeba się uczyć (tamże, s. 205–206).

Jak możemy więc, po lekturze tekstu Czerniawskiej, odpowiedzieć na pytanie, czym są autobiografie? Obiektywnie – nie muszą oddawać prawdy o faktach. Z tego punktu widzenia są więc nieprawdziwe. Lecz – czy chodzi w autobiografiach o prawdę i jaką prawdę? Bardziej chodzi o prawdę człowieka niż prawdę faktów, a więc to, jak on rozumie i ujmuje przeżyte życie. Autobiografia to bowiem refleksja, która na kanwie pamięci wydarzeń z przeszłości, myślana w teraźniejszości, wybiega w przyszłość. Dotyka wszelkich doświadczeń życiowych, także spraw ostatecznych, związanych z własną śmiercią. Niekoniecznie musi zawierać obiektywną prawdę, ale raczej powinna być drogą do budowania pozytywnego obrazu siebie i przeżytego przez siebie życia, drogą odnajdowania życiowej radości i spełnienia, odnajdowania zrozumienia tego, co zostało przeżyte. W tym sensie pisanie autobiografii ma też cel autoterapeutyczny, „naprawczy”, wyjaśniający, w stosunku do bolesnych, niezrozumiałych doświadczeń z przeszłości. Autobiografia, a w tym szczególnie proces jej tworzenia, wywołujący zmiany w świadomości narratora, jest zadaniem autoformacyjnym. Tak może spostrzegać autobiografię andragog.

Dwie osobliwości badań biograficznych: pamięć dzieciństwa i czas nocy

Olga Czerniawska, w dwóch artykułach zamieszczonych w serii „Biografia i badanie biografii”, a wcześniej w innych swych publikacjach, podjęła niezwykle ważne dla andragogiki i badań biograficznych konteksty: pamięci dzieciństwa oraz czasu nocy. Konteksty te po raz pierwszy zostały tak ujęte, wyodrębnione i wprowadzone w dyskurs naukowy w andragogice polskiej. Można je uznać za swoiste osobliwości badań biograficznych – nie zawsze przez badaczy zauważane, a zarazem tak znaczące dla pełniejszego rozumienia człowieka poprzez odczytanie jego biografii wzbogaconej o obraz dzieciństwa i doświadczenia czasu nocy.

Pamięć dzieciństwa to swoiste wyposażenie poznawcze i emocjonalne andragoga. By lepiej rozumieć człowieka dorosłego, należy starać się poznać jego dzieciństwo. W dzieciństwie znajdują się bowiem przyczyny zachowań w dorosłości. Wiedza o dzieciństwie jest też potrzebna dorosłemu, gdy pracuje z dzieckiem, gdy towarzyszy mu w rozwoju. Takie znaczące wątki andragogiczne można wyprowadzić zastanawiając się nad tekstem Olgi Czerniawskiej dotyczącym pamięci dzieciństwa. Badaczka pisze m.in. tak: *Rozumieć dzieci to rozumieć dzieciństwo, w tym przypomnieć sobie własne dzieciństwo, co się czuło, czego się bało, o czym się myślało* (Czerniawska, 2017, s. 91). *Dzieciństwo jako przeszłość [...] jako faza życia to jedno pole w badaniach biograficznych. Daje ono wiedzę na temat roli dzieciństwa w życiu człowieka, jego wpływu na dalsze życie [...], [...] uczy relacji*

z dziećmi, wnukami i prawnukami, z podopiecznymi, jeśli jesteśmy wychowawcami (tamże, s. 92).

Olga Czerniawska określa pamięć dzieciństwa jako pamięć serca, korzystając z pojęcia zaproponowanego przez francuską gerontolog Helenę Reboul², dla której znaczyła ona pamięć rodziców, szkoły, przyjaciół, dawnych czasów. Czerniawska pisze: *Definicja pamięci dzieciństwa brzmi następująco: jest to pamięć zmysłowa, występują w niej obrazy, barwy, zapachy i smaki, dźwięki; jest to pamięć uczuciowa, określająca miłe i bolesne przeżycia, ból i lęk. Pamięć dotyczy osób, przedmiotów i rzeczy. [...] W pamięci występuje czas historyczny [...] źródło wiedzy o rzeczywistości [...] źródło wiedzy o przeszłości, źródło subiektywne, trudne do zweryfikowania, ale jedyne, dlatego cenne* (Czerniawska, 2017, s. 92). Pamięć dzieciństwa jest więc zmysłowa, uczuciowa, subiektywna, trudna do zweryfikowania.

Pamięć dzieciństwa wiąże Autorka także z innym ważnym pojęciem, którym jest środowisko niewidzialne. Ten termin, zaczerpnięty od Heleny Radlińskiej³, twórczyni polskiej pedagogiki społecznej, doskonale łączy się z fenomenem pamięci dzieciństwa. Czerniawska pisze: *Dzieciństwo [...] jest swoistą niszą w pamięci serca, odradza środowisko niewidzialne [...]* (Czerniawska, 2017, s. 92).

Autorka zwraca uwagę, że pamięć dzieciństwa nie musi być jednoznaczna, że może być darem, bogactwem, ale i obciążeniem, udręką (Czerniawska, 2017, s. 96). Zwraca uwagę, że dzieciństwo w oczach dzieci to często okres ambiwalentny, co m.in. wynika z negatywnej pamięci szkoły, bo przecież *pamięć szkoły wiąże się z dzieciństwem* (tamże). Interesującym w tym kontekście dla badacza może być pytanie, na ile narrator ujednocila pamięć dzieciństwa, określając swe dzieciństwo jednoznacznie jako dobre albo złe, albo ukazuje jego ambiwalencję. Rodzi się też kolejne pytanie, jak pamięć dzieciństwa: pozytywna, negatywna lub ambiwalentna określa dalsze życie narratora.

Pamięć dzieciństwa, choć opiera się o rzeczywistość i z niej się wywodzi, ma także cechy mitu, bowiem tworzy mit szczęśliwego dzieciństwa na kanwie subiektywnego odbioru obiektywnej rzeczywistości. *Własne dzieciństwo ma coś z mitu, ale i rzeczywistości* (Czerniawska, 2017, s. 93). *Mit szczęśliwego dzieciństwa jest weryfikowany i okazuje się nie zawsze prawdziwy, ale i tak prawdziwy, bo subiektywnie mimo trudności określany jako okres dobry* (tamże, s. 92). W tym kontekście nasuwa się pytanie, czy można wytworzyć także mit złego dzieciństwa, niekoniecznie prawdziwy, zgodny z obiektywną rzeczywistością, ale z jakiegoś powodu potrzebny. Można bowiem założyć, że „wypracowany” latami mit dzieciństwa ma służyć tożsamości człowieka, w jakiś sposób ją scalać, wyjaśniać i usprawiedliwiać zachowania mające miejsce w późniejszym życiu. Mit szczęśliwego dzieciństwa może być konieczny dla konstrukcji zrównoważonej dojrzałej

² Czerniawska przywołuje tu pracę H. Reboul (1995). *Viellir dans la Bible*. Paris: Chalet.

³ Por. H. Radlińska (1961). *Pedagogika społeczna*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 33.

tożsamości. Mit złego dzieciństwa usprawiedliwia niepowodzenia życiowe i tłumaczy tożsamość zagubioną, rozchwianą, patologiczną. Może także ukazywać „męstwo bycia”⁴ mimo trudności i traum.

Związek pamięci dzieciństwa z biografią wydaje się oczywisty. Olga Czerniawska pisze: *Bez opowiadania o dzieciństwie nie można przedstawić biografii danej osoby* (Czerniawska, 2017, s. 92). Jednak, zastanawiając się nad tą myślą Czerniawskiej, można sobie wyobrazić biografię bez wspomnień z okresu dzieciństwa. Np. w sytuacji zaburzenia i choroby upośledzającej pamięć, w przypadku dzieciństwa słamszonego, przeżytego pospiesznie, które „przemknęło” przez czas i nie pozostawiło nic szczególnego w pamięci, dzieciństwa, które szybko musiało przerodzić się w dorosłość, dzieciństwa, o którym nie chce się pamiętać i zostało świadomie wymazane z pamięci biograficznej. Jednak pustka pamięci dzieciństwa oznacza ogromną wyrwę w normalnym procesie rozwojowym i implikuje dalsze negatywne następstwa w rozwoju tożsamości. W tym kontekście dla badacza biografii kluczowym jest pytanie: Dlaczego narrator nie opowiada o swym dzieciństwie? Dlaczego ogranicza to opowiadanie jedynie do krótkiej zdawkowej informacji? Badaczowi w tej sytuacji pozostaje uszanować prawo narratora zarówno do opowiadania, jak i nieopowiadania o swym losie, prawo do zachowania jego tajemnicy (o czym jeszcze poniżej), a swoje interpretacje powinien obarczyć wysokim ryzykiem nietrafności.

Pamięć dzieciństwa ma swoje temporalne umiejscowienie. Pamięć dzieciństwa to głównie czas przeszły, co wydaje się oczywistością, ale jak pisze Olga Czerniawska, jest to zarazem czas przywrócony: *W badaniach biograficznych dzieciństwo występuje jako przeszłość, czas przywołany, zachowany w pamięci. Przywrócony, poprzedzany przez badacza i narratora* (Czerniawska, 2017, s. 92). Zastanawiając się nad tą myślą, można przyjąć, że jest to czas kreowany przez narratora. Czas na nowo tworzony, z wykorzystaniem pamięci przeszłości, lecz niekoniecznie z jej wiernym przywołaniem. Tym samym wspominając dzieciństwo (z przeszłości), umiejscawia się je w innym czasie – terażniejszości, a także przyszłości. Opowiadanie o dzieciństwie może więc zawierać aspekty czasu terażniejszego i przyszłego – może się w efekcie zmieniać obraz dzieciństwa w pamięci biograficznej. W tym kontekście rodzi się ważne pytanie: Jakie **właściwie** było dzieciństwo narratora? Bazując na jego narracji, nie mamy możliwości wiarygodnie odpowiedzieć na to pytanie. Oto pewna pułapka i nieścisłość badań biograficznych – badacze starają się poznać i zrozumieć narrację narratora, nie mając pewności, jaka była rzeczywistość, której on doświadczał⁵.

Wreszcie, Czerniawska pisze o wielokrotnych powrotach dzieciństwa: *Dzieciństwo przychodzi do nas kilkakrotnie. Jest to nasze dzieciństwo, które*

⁴ Termin zaczerpnięty od Paula Tillicha: „Męstwo bycia to akt etyczny, w który człowiek afirmuje własny byt wbrew tym elementom swego istnienia, które sprzeciwiają się podstawowej afirmacji człowieka” (2016, s. 36).

⁵ Tu nawiązanie do tzw. łańcucha poznania biograficznego (Dubas, 2015, s. 41–42).

przeżywamy i zapamiętujemy. Jest to dzieciństwo naszych dzieci, od których uczymy się ich dzieciństwa i porównujemy je z naszym. Jest to dzieciństwo wnuków, które odkrywamy na nowo jako dzieciństwo na tle własnego dzieciństwa i dzieciństwa dzieci. Po latach jeszcze raz przychodzi do nas dzieciństwo, tym razem naszych prawnuków jako nasze olśnienie, obraz nowy wzbogacony w świat multimedialny, oczywisty dla nich, a dla nas trudny do akceptacji i dziwny (Czerniawska, 2017, s. 98). Wynika z tego, że dzieciństwo w sposób naturalny prawie cały czas towarzyszy człowiekowi przeżywającemu długie życie w rodzinie wielopokoleniowej. Wielokrotne doświadczanie dzieciństwa, za każdym razem inaczej, poszerza horyzonty spostrzegania świata. Kontakt z dziećmi i z dzieciństwem ubogaca osobowość człowieka. To wyjątkowa szansa rozwojowa, która w tak rozbudowanej postaci nie wystąpi w życiu osób samotnych, bez rodzin oraz żyjących krótko. Na kanwie tej refleksji widoczna jest potrzeba badania pamięci dzieciństwa z perspektywy okresu życia oraz opisu znaczenia doświadczania różnych „dzieciństw” dla rozwoju osoby.

Konkludując, można więc przyjąć, że pamięć dzieciństwa to inaczej pamięć poruszająca serce – pamięć doświadczeń nasyconych ciepłymi, dobrymi uczuciami, ale i pamięć złych wspomnień, których nie sposób zapomnieć mimo upływu wielu lat, a które można wykorzystać w dalszym swoim życiu, w relacjach z innymi osobami, w tym szczególnie z dziećmi. Jest to pamięć, która wielokrotnie, w ciągu długiego życia, poszerza i wzbogaca naszą tożsamość. Wskazuje na znaczenie dzieciństwa w rozwoju osobistym i to nie tylko w perspektywie doświadczania własnego dzieciństwa, ale i obcowania z dzieciństwem Innych, którzy towarzyszą nam w naszym życiu.

Kolejna osobliwość badań biograficznych, obecna w refleksji Olgi Czerniawskiej, to czas nocy. Temat nocy to rzadki wątek badań biograficznych w polskiej andragogice, przed tekstami Czerniawskiej nieobecny. (Aktualnie warto odnotować rozważania podjęte przez Agnieszkę Bron, dotyczące snu i biograficznego uczenia się (Bron, 2019/20)). Zafascynowanie Autorki tym tematem pochodzi od francuskiego badacza biografii Gastona Pineau, autora koncepcji czasu nocy (Pineau, 1995). Późniejsze badania Gastona Pineau, a także Martiny Lani-Bayle i Christine Schmutz-Brun (2012) to zainteresowanie wzmocniły. Czerniawska także zachęciła badaczki z łódzkiego środowiska, Elżbietę Woźnicką i Krystynę Kierkuś-Iwanicką (2011), do podjęcia tematu czasu nocy w badaniach biograficznych dotyczących osób starszych.

Noc jest niezwykle „pojemnym” czasem życia człowieka, w tym człowieka starszego. W nocy może się dziać bardzo wiele. Czerniawska pisze, odwołując się do wyników łódzkiego projektu: *W nocy człowiek planuje swój dzień następny, myśli o najbliższym czasie, robi postanowienia, obiecuje sobie wykonanie jakichś zadań, zastanawia się nad życiem, śmiercią i tym podobnym. Przeżywa swoją przeszłość, dzieciństwo, los bliskich, podróże i dokonuje bilansu życia* (Czerniawska, 2017, s. 146). Widać z tego, że noc, w której brakuje snu, może być przepełniona

aktywnością, w szczególności aktywnością wewnętrzną, a nawet metafizyczną. Nie musi być więc czasem straconym, a może być czasem porządkującym i ubogającym.

Noc jest złożonym zjawiskiem i można wyznaczyć wiele jej rodzajów: noc zwykła, noc wyjątkowa, tzw. pierwsze noce, noce przed, noce po (Czerniawska, 2017). Odmienne są noce z perspektywy faz życia: noce w dzieciństwie, młodości, dorosłości i w starszym wieku (tamże, s. 147–150). Rozważania Autorki dotyczące nocy to bardzo bogata propozycja szczegółowych problemów badawczych, które można podejmować, a przez to lepiej rozpoznawać fenomen nocy w życiu człowieka. Należą do nich np. rytuały zasypiania, opowieści o łóżku, pościeli, zwierzakach w nocy, noce wyjątkowe, lęki, sny itp. (tamże, s. 151 i inne).

Wreszcie, co szczególnie ważne dla andragoga, to edukacyjne funkcje nocy. Autorka wyraźnie je dostrzega, podpierając się badaniami innych autorów. Noce sprzyjają autokreacji, odnajdowaniu i kształtowaniu własnej drogi życiowej, lepszemu rozumieniu świata i korzystaniu z własnego doświadczenia życiowego (Czerniawska, 2017, s. 149). *Noc pozwala myśleć, pytać się o sens istnienia, o siebie* (z wypowiedzi dominikanina Pedro Meca, cyt. za: Czerniawska, 2017, s. 151). Noce wreszcie, niezwykle zróżnicowane, są indywidualnym doświadczeniem każdego człowieka: *Każdy ma swoje noce i każda noc jest inna* (tamże).

Refleksje nad czasem nocy prowadzą Olę Czerniawską do sformułowania ważnego przesłania dla edukacji dorosłych. Przesłanie to wydaje się być szczególnie istotne aktualnie, gdy należy się zastanowić i zrewidować zadania współczesnej edukacji dorosłych. Badaczka pisze: *Czy można mówić o edukacji w zmieniającym się społeczeństwie? Czy edukacja nie powinna polegać na wskazaniu, jak wytyczać swoją drogę życia? Jak ją wybierać i jak ją kroczyć? Jeśli tak postrzegamy proces edukacji, to noc, szczególnie ta bezsenna i przerywana budzeniem się, może wspomagać ten proces. Może służyć szukaniu swojej drogi* (Czerniawska, 2017, s. 151).

Podsumowując te rozważania można stwierdzić, że badanie indywidualnych opowieści o czasie nocy jest ważnym zakresem badań biograficznych i warto je podejmować. Poszerzają one bowiem wiedzę o indywidualnym doświadczeniu narratora, pogłębiając wiedzę o jego życiu i osobie, co może pozwolić na formułowanie pełniejszej jego biografii. Badania biograficzne dotyczące czasu nocy mogą w jakimś stopniu „odczarować” złą noc, poprzez ukazanie jej walorów edukacyjnych. Jednak czas nocy z jego edukacyjnymi funkcjami wymaga działań uświadamiających. Warto i należy przedstawiać noc jako czas możliwego rozwoju, a nie jedynie jako czas walki o zaśnięcie. Refleksję nad sobą i życiem, podczas bezsennych nocy, można ukazać jako wartość i przeciwstawić tabletkę nasennej. Czas nocy może być przestrzenią edukacji dorosłych, czasem, w którym ma miejsce indywidualne uczenie się o wymiarze egzystencjalnym i autotformacyjnym.

Trudny egzystencjalny temat – śmierć

W późnej refleksji Olgi Czerniawskiej można odnaleźć ten wątek ludzkiej egzystencji i zarazem zakres badań biograficznych. Badaczka zastanawia się nad śmiercią i ukazuje ją jako powszechny składnik ludzkiego życia. Afirmuje życie nawet z cierpieniem, agonią i śmiercią, bo w każdej postaci jest ono wartością: *Życie ma wartość nawet w chwili choroby, bólu i śmierci, jest ciągłością. Życie ma sens, to że jest życiem, chwilą, świadomością* (Nicole Croye`re, za: Czerniawska, 2014, s. 236). *Agonia jest końcem życia, ale jest życiem. Jest ostatnia podróżą* (Pineau, za: Czerniawska, 2014, s. 237). Píše o uczeniu się śmierci i umierania (tamże, s. 235).

Zwraca uwagę na konieczną obecność śmierci w biografiami: *Śmierć jest częścią życia i musi wystąpić w historiach. Biografia, która nie prowadzi aż do śmierci jest cząstkowa, nieprawdziwa, zatrzymuje się na faktach i przeżyciach, jest nastawiona na odbiór, na publiczność, nie zawiera rzeczywistych przeżyć, prawdziwych doznań* (Czerniawska, 2014, s. 235). Można przyjąć, podążając tokiem myślenia Autorki, że oznacza to zakłamanie prawdy o życiu w narracji autobiograficznej, wypieranie tego podstawowego egzystencjalnego doświadczenia ze świadomości jako tematu trudnego, niewygodnego, łączącego się z lękiem, niepewnością, tabuizowanym.

Autorka słusznie zauważa, że *...o śmierci pisze się zawsze w trzeciej osobie, nigdy nie występuje w pierwszej osobie, o naszej śmierci mogą napisać inni. Dlatego śmierć w badaniach biograficznych może wystąpić jako myśl o sobie w perspektywie czasu przeszłego, testamentu, obrzędu* (Czerniawska, 2014, s. 240). Wreszcie, Badaczka podkreśla, że *społeczeństwo postmodernistyczne ucieka przed rozważaniami o śmierci, przed przygotowaniem się do śmierci i umierania* (tamże, s. 235).

Na kanwie tej refleksji nasuwa się ważna uwaga dotycząca badacza biografii, a zarazem osoby doświadczającej życia, uwrażliwionej na wiele kontekstów egzystencji, które mogą mieć odbicie w refleksji autobiograficznej. Badacz biografii myśli o śmierci Innych i własnej, obserwuje ją, opowiada o niej. Włącza śmierć w biografię Innych i własną, by biografia czy autobiografia stanowiły zamkniętą całość – od narodzin po śmierć. Refleksja o śmierci jest dopełnieniem refleksji biograficznej, dopełnieniem życia, z uwzględnieniem także jego trudnych, negatywnych doświadczeń. To głęboko humanistyczna wizja życia, która afirmuje życie jako całość doświadczeń. Niełatwa do przyjęcia w konsumpcyjnym społeczeństwie, tabuizującym śmierć jako doświadczenie niewygodne, sprzeczne z oczekiwaniami życia według przyjemności.

O badaniach biograficznych i edukacji – raz jeszcze

Ostatni tekst, opublikowany w serii w tomie 7, jest swoistym podsumowaniem rozumienia badań biograficznych przez Olgę Czerniawską jako andragoga.

Autorka potwierdza swoje wcześniejsze rozległe rozumienie przestrzeni badań biograficznych: *Przedmiotem badań biograficznych jest życie w jego wszystkich wymiarach – przeszłości, teraźniejszości i przyszłości, jego biegu i faz...* (Czerniawska, 2020, s. 103). Uwzględnia więc wszystkie wymiary czasu, a także przestrzeń dnia i nocy, pamięć serca oraz stwierdza, że opowiadania o życiu zawierają element subiektywny (tamże, s. 100). Badania biograficzne w rozumieniu andragogicznym (i w ogóle pedagogicznym) mają aspekt edukacyjny, wyraźnie akcentując proces autoformacji związany z namysłem nad biografią czy autobiografią: *Nauki o edukacji proces mówienia o sobie postrzegają jako proces poznawania siebie, swojego życia, kształtowania siebie, przemiany, formacji siebie, autoformacji* (Czerniawska, 2020, s. 99). [...] *opowiadanie o sobie postrzegane jest w edukacji dorosłych jako droga w głąb siebie, podróż...* (tamże, s. 100). Metodą przydatną w tym procesie są warsztaty biograficzne. *Warsztaty biograficzne mają pobudzać pamięć serca, dotyczącą przeżyć lub faktów, wydarzeń historycznych, w których uczestniczyli rozmówcy* (tamże, s. 102). Jednak *Opowiadanie o życiu nie może być oceniane, krytykowane, poprawiane* (tamże, s. 101). Badania biograficzne realizują kilka ważnych zadań: *Badania biograficzne stymulują proces samokształcenia i samowychowania, wprowadzając zajęcia dydaktyczne, typu warsztaty biograficzne, stymulują powstawanie instytucji* (tamże, s. 105). Chodzi tu o instytucje zajmujące się biografiami, o archiwa przechowujące biografie (tak np. jest we Francji). Wokół biografii tworzy się ruch społeczny; powstają specjalistyczne stowarzyszenia, czasopisma, ośrodki badawcze, konferencje, instytucje edukacyjne itp. (tamże, s. 104).

Podsumowując, możemy więc przyjąć, że biografia to nie tylko formalny przedmiot zainteresowań naukowych badaczy biografii, ale rezerwuar pamięci autobiograficznej, który może być dla poszczególnych ludzi ważnym źródłem dalszego doskonalenia się samodzielnie lub pod kierunkiem. Poznawanie biografii wymaga pogłębionej refleksyjności, której rozwój mogą wspierać ukierunkowujące zajęcia dydaktyczne (np. warsztaty biograficzne). Są one wartościowym przykładem metod edukacji dorosłych, stymulujących autorefleksję i samopoznanie pogłębiające świadomość siebie. W efekcie są metodami sprzyjającymi lepszemu radzeniu sobie z życiem, odnajdowaniu w nim wartościowych znaczeń, poczucia własnej wartości i sensu życia. Trzeba zaznaczyć, że tak ukierunkowany namysł nad własną biografią nie jest powszechnym doświadczeniem człowieka dorosłego. Raczej jest to założony cel andragogiczny, stawiany procesowi i czynnościom badania własnej biografii, rozumianym jako swoista metoda autoformacji i doskonalenia siebie. Jest to zadanie andragogiczne, które włącza się w normatywną, dynamiczną i idealistyczną koncepcję dorosłości, o której też pisała Olga Czerniawska (por. Czerniawska, 1996). Dla człowieka bowiem ważną jest odpowiedź na pytanie, kim jestem? ale jeszcze ważniejszą odpowiedź na pytanie: kim mogę się stać? Poniekąd badanie biografii realizowane w duchu andragogicznym, przy

ujęciu dorosłości jako dojrzewania – stawania się coraz bardziej doskonałym, zmierza ku odpowiedzi na te oba pytania.

Zakończenie

Refleksje i badania Olgi Czerniawskiej dotyczące biografii, jak sama pisze, koncentrowały się głównie na pamięci dzieciństwa, w tym pamięci szkoły, na wydarzeniach osobistych i globalnych oraz na badaniu dróg edukacyjnych (Czerniawska, 2020, s. 103). Jej spuścizna naukowa w tym zakresie była i jest nadal inspirująca. Wydaje się jednak, że wciąż niedostatecznie odczytano i nie doceniono aspektu aksjologiczno-andragogicznego Jej koncepcji badań biograficznych oraz znaczenia refleksji autobiograficznej dla rozwoju człowieka dorosłego. Refleksja ta nie omija trudnych tematów egzystencjalnych, takich jak śmierć, a z nią związanych lęków i obaw. Refleksja ta jednoznacznie akcentuje wartość dążenia wzwyż, doskonalenia się człowieka dorosłego poprzez refleksję autobiograficzną. Wskazuje na poszanowanie podmiotowości narratora w procesie badań biograficznych, na prawo do zachowania tajemnicy. Badanie biografii w ujęciu andragogicznym, z perspektywy narratora, to więc pewna możliwość stawania się kimś więcej. Z perspektywy uczonego – badacza biografii – to możliwość głębszego rozumienia fenomenu życia człowieka dorosłego, uwikłanego w doświadczenia dzieciństwa, w teraźniejsze zadania i obowiązki oraz nieprzewidywalną przyszłość. Przesłanie Olgi Czerniawskiej ukazuje badanie biografii jako niezwykle cenny sposób poznawania ludzkiego doświadczania życia, ale i zarazem sposób wymagający subtelnych umiejętności badawczych i pedagogicznych. Ukazuje też badanie biografii, tak w przypadku narratora, bardzo często osoby starszej, opowiadającej swoją biografię, jak i w przypadku uczonego – badacza biografii Innych osób, jako proces uczenia się rozumiany jako *medytacja o samym życiu* (Czerniawska, 2000, s. 177–178). Ten wymiar uczenia się, który był Oldze Czerniawskiej tak bardzo bliski, nadal jest nie tylko inspirującym, ale i wymagającym wyzwaniem tak dla edukacji dorosłych, jak i każdego człowieka dorosłego.

Bibliografia

- Bocheński, J.M. (2008). *Wspomnienia*. Komorów: Wydawnictwo „Antyk – Marcin Dybowski”.
- Bron, A. (2019). Sleep habits and biographical learning. A review of previous research on their connections. *Dyskursy Młodych Andragogów*, 20, s. 33–50.
- Czerniawska, O. (1996). Trendy rozwojowe w zachowaniu ludzi dorosłych. W: T. Wujek (red.), *Wprowadzenie do andragogiki*. Warszawa – Radom: Wydawnictwo Instytutu Technologii Eksploatacji.
- Czerniawska, O. (2000). *Drogi i bezdroża andragogiki i gerontologii*. Łódź: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi.
- Czerniawska, O., Juraś-Krawczyk, B. (red.). (2001). *Podróże jako projekt edukacyjny*. Łódź: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi.

- Czerniawska, O. (2002). Drogi edukacyjne i ich meandry. W: E. Dubas, O. Czerniawska (red.), *Drogi edukacyjne i ich biograficzny wymiar*. Warszawa, Radom: Instytut Technologii Eksploatacji, s. 29–34.
- Czerniawska, O. (2007). *Szkice z andragogiki i gerontologii*. Łódź: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi.
- Czerniawska, O. (red.). (2011). *Andragogiczny wymiar wydarzeń osobistych i globalnych w badaniach biograficznych*. Łódź: Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi.
- Czerniawska, O. (2011a). *Nowe drogi w andragogice i gerontologii*. Łódź: Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi.
- Czerniawska, O. (2014). Śmierć w badaniach biograficznych. W: E. Dubas, J. Stelmaszczyk (red.), *Biografie edukacyjne Wybrane konteksty*. Seria wydawnicza: *Biografia i badanie biografii*, tom 3. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 233–241.
- Czerniawska, O. (2015). Dlaczego czytam biografie? W: E. Dubas, J. Stelmaszczyk (red.), *Biografie i uczenie się*. Seria wydawnicza: *Biografia i badanie biografii*, tom 4. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 139–146.
- Czerniawska, O. (2015a). Jedzenie jako sytuacja edukacyjna, od natury do kultury. W: B. Juraś-Krawczyk, E. Woźnicka (red.), Łódź: Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, s. 13–21.
- Czerniawska, O. (2017). Czas nocy w badaniach biograficznych. W: E. Dubas, A. Gutowska (red.), *Czas i miejsca w biografii Aspekty edukacyjne*. Seria wydawnicza: *Biografia i badanie biografii*, tom 5. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 145–152.
- Czerniawska, O. (2017a). Dzieciństwo w badaniach biograficznych. W: E. Dubas, A. Gutowska (red.), *Czas i miejsca w biografii Aspekty edukacyjne*. Seria wydawnicza: *Biografia i badanie biografii*, tom 5. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 91–98.
- Czerniawska, O. (2019). Dylematy pisania autobiografii. W: E. Dubas, A. Gutowska (red.), *Stalość i zmienność w biografii Przełomy biograficzne*. Seria wydawnicza: *Biografia i badanie biografii*, tom 6. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 203–207.
- Czerniawska, O. (2020). Badania biograficzne a edukacja. W: E. Dubas, A. Słowik (red.), *W stulecie metody biograficznej refleksje i przykłady badań z perspektywy polsko-frankofońskiej*. Seria wydawnicza: *Biografia i badanie biografii*, tom 7. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 99–105.
- Dubas, E. (2011). Uczenie się z biografii Innych – wprowadzenie. W: E. Dubas, W. Światałski (red.), *Uczenie się z biografii Innych*. Seria wydawnicza: *Biografia i badanie biografii*, tom 2. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 5–11.
- Dubas, E. (2015). Andragogiczne badania biografii – zakresy, trudności, etyka badacza (wybrane aspekty). W: E. Dubas, J. Stelmaszczyk (red.), *Biografie i uczenie się*. Seria wydawnicza: *Biografia i badanie biografii*, tom 4. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 31–47.
- Dubas, E., Czerniawska, O. (red.). (2002). *Drogi edukacyjne i ich biograficzny wymiar*. Warszawa – Radom: Instytut Technologii Eksploatacji.
- Lani-Bayle, M., Pineau, G., Schmutz-Brun, C. (2012). *Histoire de nuits au cours da la vie*. Paris: L'Harmattan.
- Legrand, P. (1995). *Obszary permanentnej edukacji*. Tłum. I. Wojnar, J. Kubik. Warszawa: TWWP – UNESCO.

- Lejeune, P. (2017). *Napisać swoje życie. Droga od paktu autobiograficznego do dziedzictwa autobiograficznego*. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej.
- Pineau, G. (1995). Czas i edukacja permanentna. W: P. Legrand (red.), *Obszary permanentnej edukacji*. Tłum. I. Wojnar, J. Kubik. Warszawa: TWWP – UNESCO.
- Radlińska, H. (1961). *Pedagogika społeczna*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Reboul, H. (1995). *Vieillir dans la Bible*. Paris: Chalet.
- Shaw, J. (2018). *Oszustwa pamięci*. Warszawa: Wydawnictwo AMBER Sp. z o.o.
- Tillich, P. (2016). *Męstwo bycia*. Kraków: Wydawnictwo Vis-a-vis Etiuda spółka z o.o.
- Woźnicka, E., Kierkuś-Iwanicka, K. (2011). Czas nocy – bezsenność jako przestrzeń samorozwoju generacji C. W: O. Czerniawska (red.), *Andragogiczny wymiar wydarzeń osobistych i globalnych w badaniach biograficznych*. Łódź: Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, s. 421–436.
- Zieja, J. (2010). *Życie ewangeliq. Spisane przez Jacka Moskwę*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy „Znak”.

**Inspiring threads of biographical reflection by Olga Czerniawska
in the “Biography and Study of Biography” publishing series**

Keywords: biographical research, Olga Czerniawska, biography reading, childhood memory, night time, death, autobiography writing, education.

Summary: The aim of the article is to show the biographical reflection of Olga Czerniawska, published in the publishing series “Biography and Study of Biography” in the years 2014–2020. These are some of the most recent statements by the researcher in this area. These include childhood memory, night time, death, biography reading, autobiography writing, and the educational aspect of biographical research. Many of these reflections continue to inspire biography researchers. They are also an important contribution to the andragogical dimension of biographical research. They also refer to adult education, which adopts a broad understanding of the adult learning process.

Dane do korespondencji:

Prof. dr hab. Elżbieta Dubas

Uniwersytet Łódzki

Wydział Nauk o Wychowaniu

Katedra Andragogiki i Gerontologii Społecznej

Uniwersytet Łódzki

elzbieta.dubas@uni.lodz.pl